

PER UNA EDUCACIÓ EN LLIBERTAT. BARCELONA I L'ESCOLA. 1908-1979

Edició a càrrec d'Antoni Nicolau Martí, historiador i comissari del projecte

Autors: Paola Lo Cascio, Alfred Pérez-Bastardas, Marc Andreu Acebal, Cèlia Cañellas, Rosa Toran, Francesc Vilanova, Ana Pérez-Muelas López, Pere Solà Gussinyer, Marc Cuixart Goday, Valeria Giacomoni, Jordi Feu i Gelis, Pilar Benejam Arguimbau.

Edició bilingüe, català i castellà

» L'Ajuntament de Barcelona i El Born Centre de Cultura i Memòria, publiquen **PER UNA EDUCACIÓ EN LLIBERTAT. BARCELONA I L'ESCOLA. 1908-1979**, edició coordinada per Antoni Nicolau Martí. El llibre recull la documentació i la reflexió d'un conjunt d'autors i autores que ens han brindat la possibilitat de compartir una manera d'entendre el paper de l'educació en la conformació històrica de la Catalunya contemporània.

» Barcelona ha estat una ciutat pionera en les renovacions pedagògiques i en la lluita per una educació en llibertat, fins i tot durant els temps obscurs del franquisme. Aquest llibre recull un ventall d'articles dels millors experts en història de l'educació.

» Partint del projecte del Pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona del 1908 i el debat sobre educació oberta a la ciutat arran de la seva aprovació, els autors i les autores es plantegen, entre d'altres, fins a quin punt els principis establerts aleshores han estat un referent al llarg del segle XX, quin és l'estat de l'educació avui a Catalunya en relació amb aquest model, quines són les noves preguntes que podem formular sobre vells problemes per assajar respostes més eficaces, i quins són els nous reptes a què hem de fer front.

» A més de la publicació del llibre, a partir del **9 d'abril es pot visitar l'exposició** monogràfica *Per una educació en llibertat. Barcelona i l'escola. 1908-1979*, a **El Born CCM**. (Portes obertes, amb reserva prèvia fins al 23 de juny).

» El proper **dimarts, 13 d'abril**, a les **18.30 hores**, a la Sala Moragues d'El Born CCM (plaça Comercial, 12) **tindrà lloc la presentació de la monografia** *Per una educació en llibertat. Barcelona i l'escola. 1908-1979*, seguida d'un col·loqui entre alguns dels autors i autores del llibre entorn dels principals continguts de la publicació. La presentació anirà a càrrec del regidor de Memòria Democràtica, **Jordi Rabassa**; el director en funcions d'El Born CCM, **Carles Vicente**, i el comissari de l'exposició i coordinador de la publicació, **Antoni Nicolau**.

L'acte es podrà seguir a través de la plataforma youtube, al següent enllaç:

<https://youtu.be/hElOqoqo60c>

~

Una de les preguntes que es fan els autors i autores del llibre i de l'exposició que l'acompanya és fins a quin punt aquella experiència de 1908 ha estat un punt de referència en els intents de renovar l'educació al nostre país.

Els diferents grups socials que han exercit el poder en diferents etapes històriques han generat un model educatiu propi. En el cas de la història de Catalunya, i en general d'Espanya, s'ha produït una incapacitat secular de crear un model d'ensenyament públic de qualitat i suficientment robust i socialment consensuat per aguantar els canvis polítics.

Reflexionar sobre els models educatius és reflexionar sobre la història política i sobre la capacitat d'una societat per dotar-se dels instruments necessaris per garantir el seu èxit econòmic, polític i social com a col·lectivitat. Un repte encara vigent en els nostres dies.

CONTEXTUALITZACIÓ:

La situació a la Barcelona de tombant de segle XIX en matèria d'educació era molt dolenta, l'índex d'analfabetisme era molt elevat i un percentatge molt alt de les classes populars no rebia cap mena d'educació. De fet, el treball infantil encara estava molt estès i tot plegat provocava uns índexs de morbiditat i mortalitat infantil molt elevats.

El consistori de majoria republicana i, inicialment, amb la participació dels regidors de la Lliga, proposà la utilització dels romanents de la renegociació del crèdit amb el Banc Hispano Colonial en un **pla de xoc per a fer front a la difícil situació de l'educació a Barcelona.** Neix així el pressupost impulsat per la Comissió de Cultura de l'Ajuntament, que plantejava un ensenyament universal i gratuït de caràcter públic, un programa educatiu laic, amb unes escoles de qualitat en les que es practiqui la coeducació i s'utilitzi el català com a llengua vehicular.

Tot un programa renovador que aviat despertarà tota mena d'oposicions; alguns sectors republicans i dinàstics per l'ús del català, els regionalistes i el moviment catòlic en general pel laïcisme i el caràcter públic i les forces conservadores en general pel conjunt de la proposta. Una veritable campanya d'oposició encapçalada pel Bisbe i per amplis sectors dels poders fàctics s'hi oposaran fins que l'acord del plenari serà anul·lat i el projecte avortat.

Després dels fets traumàtics de la Setmana Tràgica i l'afusellament del pedagog Francesc Ferrer i Guardia, **no serà fins a la Mancomunitat de Catalunya que es reprendrà un nou projecte de renovació pedagògica.** Aquesta vegada, però, sota el lideratge del nacionalisme conservador i catòlic de Prat de la Riba i per tant amb diferents pressupòsits ideològics. Amb tot, la dècada dels anys 1913-1923 suposa un gran avenç en la qualitat de l'educació a Barcelona caracteritzats per la construcció dels grups escolars de Josep Goday, per l'acció del patronat Escolar de Barcelona i per escoles innovadores com l'Escola del Bosc i l'Escola del Mar.

En general, però **el retard secular de l'ensenyament a la ciutat continuava sent un dels dèficits de la capital catalana:** escoles privades en els barris sense cap qualitat, deficient escolarització dels nens i nenes de les classes populars i una formació encara deficient en molts dels mestres, així com un paper molt important de l'Església catòlica en l'educació.

La República, sobretot durant els anys de la guerra, impulsà de nou un programa regenerador basat en l'educació universal, la qualitat del professorat i noves instal·lacions per les escoles. Un veritable programa revolucionari impulsat pel CENU situava de nou l'educació de les classes populars en l'eix de les polítiques revolucionàries.

La victòria del franquisme i **la instauració de la dictadura suposà un gran retrocés en la qualitat de l'educació** a la ciutat. La repressió es va fer especialment cruel amb els

ensenyants i entre els principis del nou règim es contemplà l'escola com un dels principals focus d'ensinistrament ideològic.

A partir de la dècada de 1950, de manera molt discreta, **apareixeran les primeres iniciatives privades de renovació pedagògica**, tot i que el sistema educatiu romandrà en mans dels sectors més bel·ligerants del règim.

No serà fins a inicis de la dècada de 1970 que **el moviment democràtic antifranquista proposarà una renovació del sistema educatiu i agafarà com a exemple a seguir el model de l'escola republicana** que alhora s'havia inspirat en el ja llunyà pressupost de cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908.

Malgrat tot, **el debat sobre el caràcter de l'educació i sobre la seva qualitat és un debat obert i ben viu a la Catalunya contemporània**. Alguns temes com el caràcter públic dels establiments escolars, el laïcisme, el català com a llengua vehicular de l'educació i, en general, la qualitat de l'educació (professorat, instal·lacions, programes, integració, organització escolar...) segueixen sent temes de debat en la nostra societat contemporània.

CONTINGUTS:

Per una educació en llibertat. Barcelona i l'escola. 1908-1979

Antoni Nicolau Martí

El model educatiu proposat el 1908 va ser innovador i necessari. Efectivament, el Pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona de 1908 esdevingué un punt d'arribada que es convertí en referent en els diferents intents de renovar la política educativa al llarg del segle. Els principis d'educació lliure i universal, laica, en llengua catalana i amb coeducació sense distinció de sexes, així com la professionalització dels educadors i educadores, o la qualitat en l'arquitectura escolar, constituïren un programa que podríem qualificar de veritablement revolucionari pel que fa a la seva capacitat de subvertir l'ordre establert i de trencar les barreres fixades pels sectors que s'havien ocupat de l'ensenyament fins aquell moment. Aquells regidors republicans marcaren el que avui en diríem el full de ruta de les reformes educatives de la Catalunya contemporània.

Barcelona i l'escola pública: un llarg recorregut

Paola Lo Cascio

Analitzar la història de l'escola pública a Barcelona, lluny del que pugui semblar, no és simplement reconstruir les vicissituds d'una política concreta en un lloc i en un moment determinats. En realitat pot ser un exercici útil per reconstruir un element central de la història contemporània com és l'extensió de l'educació al llarg del segle

xx i la manera com es va fer a Espanya i a Catalunya. Es tracta, doncs, de rastrejar les diferents concepcions de quin havia de ser el paper de les institucions en un aspecte tan decisiu com és la capacitat cultural del gros de la població i, en definitiva, la construcció de ciutadania. En altres paraules, significa reflexionar entorn de les idees de societat i de democràcia que han anat desenvolupant al llarg del temps els actors polítics i institucionals.

El pressupost extraordinari de cultura de l'ajuntament de Barcelona de 1908

Alfred Pérez-Bastardas

Que la societat catalana en el tombant del segle XIX demanava un canvi en l'orientació de l'ensenyança escolar queda palès per la quantitat d'escoles noves que grups de mestres i pares anaren creant sota els auspicis d'entitats clarament influenciades per les noves tendències pedagògiques que anaven sorgint dins el món del pensament i la renovació de l'ensenyança. Mestres i pensadors van donar cos a uns mètodes i criteris que renovaren la pedagogia i que a Catalunya van crear escola i escoles, seguint Montessori, Decroly, Ferrière, Demolins, Pestalozzi o Dalcroze, alhora que la Institución Libre de Enseñanza, dirigida per Francisco Giner de los Ríos, influïa en mestres i pedagogs, com també en advocats i polítics. És sabut que alguns regionalistes i republicans van estudiar i es van doctorar a Madrid i van conèixer Giner de los Ríos; podem esmentar, entre d'altres, Enric Prat de la Riba, Josep Pijoan, Albert Bastardas, Pere Coromines i Jaume Carner. La força de la renovació pedagògica, juntament amb les idees modernistes i noucentistes, va tenir un paper important en el moviment de renovació de l'educació a l'àrea catalana.

Escola pública i escola privada a Barcelona: un segle de complexitat

Marc Andreu Acebal

El juliol de 1909, durant la Setmana Tràgica, a Barcelona es van cremar 26 escoles de congregacions religioses i 16 escoles parroquials, que van superar en nombre la resta —fins a una trentena— de centres o edificis religiosos igualment afectats per les flames de la revolta. Aquell mateix any, i a conseqüència de la repressió de la Setmana Tràgica, al conjunt de la província de Barcelona es van clausurar 94 escoles seglars privades i 34 ateneus o centres d'idees avançades. Aquestes xifres donen una idea de la dicotomia que es vivia a la Barcelona de principis del segle XX en l'àmbit educatiu, com en tants d'altres de caràcter social. Però, alhora, il·lustren també que aquesta dicotomia no se cenyia principalment ni exclusivament al binomi escola pública i escola privada, sinó que obeïa a una situació una mica més complexa. I molt condicionada, aquesta situació, pel clamorós dèficit, tant quantitatiu com qualitatiu, d'una xarxa d'educació pública digna d'aquest nom i que, justament, el Pressupost de Cultura de l'Ajuntament de Barcelona del 1908 va voler posar sobre la taula.

Coeducació al segle XX: avenços i retrocessos

Cèlia Cañellas i Rosa Toran

Coeducació i *escola mixta* són termes usats sovint de manera indiscriminada i que han evolucionat històricament, des del model d'aules mixtes amb ensenyances específiques per a cada sexe, propugnat a inicis del segle XX, fins a la conformació de l'escola igualitària actual, amb convivència de nens i nenes a les aules i sense diferències curriculars. Un model avui ja qüestionat pel fet de no aportar elements crítics als fonaments culturals de l'androcentrisme, contribuint així a perpetuar els rols i els estereotips socials diferenciadors.

Escola i llengües vehiculars a Barcelona (1901-1979)

Francesc Vilanova

L'any 1901, el sistema educatiu espanyol es basava en l'anomenada Llei Moyano, de setembre de 1857, impulsada per l'aleshores ministre Claudio Moyano Samaniego. En tot allò que afectava la llengua, la llei era molt clara i taxativa: era obligatori l'ensenyament de la gramàtica castellana, i ho posava perfectament ben escrit en l'article 88, on es concretava que «la Gramática y Ortografía de la Academia Española serán texto obligatorio y único para estas en la enseñanza pública». «Obligatorio y único» volia dir exactament això: només la llengua castellana podia ser present en el sistema educatiu, tant pel que feia a la transmissió de coneixements i usos comunicatius, com a l'esforç per estudiar una llengua normativitzada; és a dir, una llengua que tenia una gramàtica i una ortografia oficials, reconegudes per les instàncies competents de l'Estat. D'aquí es podia deduir un fil subaltern: qualsevol altra llengua —o, millor dit, «dialecto»— que es fes present en l'espai educatiu (a l'esbarjo, en les excursions, en activitats de tota mena a les escoles, fora de l'ensenyament reglat i les comunicacions jerarquitzades) calia tractar-la com un *patois*, una parla local i residual que, amb els anys, s'aniria extingint.

La petjada de Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna

Ana Pérez-Muelas López

Nascut a Alella el 1859, Francesc Ferrer i Guàrdia és possiblement el pedagog català més reconegut internacionalment. La seva fou una vida agitada que transcorregué a banda i banda dels Pirineus, principalment entre Barcelona i París. [...] De retorn a Barcelona, i aprofitant la fortuna que li va deixar en herència una antiga alumna, va inaugurar l'Escola Moderna al número 56 del carrer Bailèn l'any 1901. La seva heterodòxia, juntament amb la riquesa de les seves connexions internacionals, va fer que l'Escola Moderna, en la seva curta vida, esdevingués un centre de reflexió i producció intel·lectual que ultrapassaria les funcions clàssiques d'una escola. [...] Ferrer i Guàrdia va ser fill d'una època en què el debat educatiu era en plena ebullició; d'una societat en què l'Església dominava bona part de l'educació, amb mestres mal pagats i una elevada segregació escolar, i que comptava amb un alt índex d'analfabetisme, especialment entre les dones. El projecte de l'Escola

Moderna qüestionava d'arrel els pilars de la societat de l'època i veia en l'educació una eina de transformació imprescindible per a l'emancipació social.

Els ateneus populars i la lluita per l'hegemonia cultural

Pere Solà i Gussinyer

Fa poc més de cent anys, la desigualtat d'oportunitats vitals (i també culturals) de la burgesia, de la menestralia i del món obrer era flagrant, amb diferències abismals en matèria de cultura i alfabetització. Amb una elit dirigent masculina, una classe mitjana molt mediatitzada pel clergat i unes classes proletàries, al camp i a la gran ciutat —aquestes de procedència rural—, amb uns nivells d'escolarització i alfabetització ben baixos. I amb una gran diferència, de fins a vint o trenta punts sobre cent, pel que fa a l'alfabetització d'homes i dones. Això vol dir que les relacions socials estaven marcades pel paternalisme i l'autoritarisme. El feminisme, l'exigència d'igualtat entre homes i dones, tot just despuntava. En aquest context, una institució arrelada als Països Catalans com eren, i van ser-ho encara més posteriorment, els ateneus era funcional en la mesura que s'inscrivia en un discurs i una praxi determinats per fer triomfar una ideologia, una cosmovisió, fos la de la burgesia confessional, fos la de la burgesia laïcista, o fos la de l'obrerisme llibertari que volia capgirar-ho tot.

Goday i els grups escolars a Barcelona, 1916-1936

Marc Cuixart Goday

Amb el Pressupost de Cultura de 1908 ben present en la memòria, l'any 1916 l'Ajuntament de Barcelona va crear la Comissió de Cultura. L'objectiu de la Comissió era fer-se càrrec de tot el que feia referència a l'ensenyament municipal, que fins aleshores depenia del Negociat de Beneficència, Instrucció Pública i Sanitat. La Comissió estava formada per tres regidors de la Lliga i tres del Partit Radical. Poc temps després s'hi ajuntaren Manuel Ainaud (pedagog) i Josep Goday (arquitecte) com a assessors tècnics. El treball va ser intens, fins que el 18 de juny de 1917 s'edità el dictamen que proposava la creació de les oficines de la Comissió de Cultura i la seva organització en Assessoria Tècnica i Negociat Administratiu. L'Assessoria Tècnica es va dissenyar amb tres seccions: Pedagògica, Arquitectura Escolar i Higiene Escolar. Manuel Ainaud va ser nomenat director de la secció Pedagògica i de l'Assessoria Tècnica; Josep Goday, director de la secció d'Arquitectura Escolar, i el doctor Enric Mias es va fer càrrec de la secció d'Higiene Escolar, amb categoria, drets i sou d'oficial segon. Aquesta fou la resposta política amb què l'Ajuntament de Barcelona va plantar cara a la necessitat, cada vegada més urgent, de resoldre el problema de l'educació pública a la ciutat.

La revolució i el CENU

Valeria Giacomoni

El cop de 1936 va trobar preparats sobretot els anarcosindicalistes: a Barcelona es va formar el Comitè de Milícies Antifeixistes i, ja el 27 de juliol, es va crear el Consell de l'Escola Nova Unificada (CENU), organisme que s'havia previst en el congrés de

Saragossa. Aquest Consell es proposava reformar tot el sistema escolar públic constituint uns cicles que apostaven per la continuïtat pedagògica, amb l'objectiu d'independitzar el nen de la condició econòmica dels seus pares. Joan Puig i Elias va ser la persona escollida per encapçalar el Consell. Mestre de la CNT que durant dotze anys havia guiat l'Escola Natura del Clot, projecte pilot entre les escoles racionalistes i «viver» de mestres que després es van difondre pel territori català, Puig i Elias era un home respectat per tots els sectors, amb una gran experiència i capacitats diplomàtiques. I tot i que el CENU a la pràctica estenia a totes les escoles públiques la pedagogia de les escoles racionalistes, fins i tot l'elecció del nom de l'escola va ser una ocasió per posar tothom d'acord. Puig i Elias considerava superada la definició de *racionalista*, perquè el nen no era només raó sinó també sentiment.

L'escola franquista i l'ensinistrament ideològic

Jordi Feu i Gelis

El 18 de juliol de 1936 va tenir lloc el cop d'estat de caràcter militar batejat pel règim insurrecte amb el nom de «glorioso alzamiento nacional». Aquest cop d'estat pretenia enderrocar el projecte democràtic instaurat per la Segona República, cosa que es va produir, a tots els efectes, el dia 1 d'abril de 1939, data en què Francisco Franco va emetre el seu darrer «parte de guerra». Les forces rebels es valgueren de tots els recursos i estructures per desmantellar amb el mínim temps possible l'obra republicana. Una d'aquestes estructures fou, indubtablement, el sistema educatiu, que de bon principi es veié com un dels eixos fonamentals que calia enderrocar. El desmantellament del projecte educatiu republicà, que s'inicià pràcticament des del primer moment en què començà la guerra (la primera disposició educativa és del 19 d'agost de 1936), es produí amb gran rapidesa i amb ànim de venjança. Els seus efectes foren clarament devastadors tant des del punt de vista cultural i intel·lectual com personal: es tornà a l'estadi educatiu més conservador anterior a la Segona República i una part important dels mestres foren inhabilitats i d'altres s'exiliaren; en el cas de Catalunya, més del 12%. Des de bon principi, doncs, quedava clar que l'escola esdevenia un aparell de reproducció de l'Estat.

La lluita per una educació en llibertat i la reforma de la formació del professorat

Pilar Benejam Arguimbau

Des de finals del segle XIX i al llarg del segle XX, els partits, grups i persones que han defensat la dignitat de la docència han insistit en la seva rellevància per a la formació dels ciutadans i per a la millora de la societat. Tots ells pensaven que de la qualitat de la docència depenia en gran manera la salut de la democràcia i que la peça clau per a una profunda reforma de l'educació era la formació del professorat. A vegades es van aprovar projectes de llei, plans d'estudis i propostes de renovació amb aquest objectiu, però sovint no es van aplicar i sempre van tenir una durada breu. Avui,

després d'una llarga dictadura i d'una democràcia que ha defraudat les expectatives dels qui havien lluitat aferrissadament per instaurar-la, seguim fent propostes i demanant una reforma en profunditat de la formació dels docents, amb la convicció que la raó és tenaç, igual que l'esperança.

AUTORS PARTICIPANTS:

Antoni Nicolau Martí. Historiador. Comissari del projecte

Paola Lo Cascio. Historiadora i politòloga. Departament d'Història i Arqueologia, Universitat de Barcelona

Alfred Pérez-Bastardas. Historiador. Vicepresident de la Societat Catalana d'Estudis Històrics (IEC)

Marc Andreu Acebal. Periodista i historiador. Premi Agustí Duran i Sanpere d'Història de Barcelona 2015

Cèlia Cañellas. Historiadora

Rosa Toran. Historiadora

Francesc Vilanova. Historiador. Departament d'Història Moderna i Contemporània, Universitat Autònoma de Barcelona

Ana Pérez-Muelas López. Historiadora i professora de secundària

Pere Solà Gussinyer. Catedràtic emèrit d'Història de l'Educació de la Universitat Autònoma de Barcelona. Premi Agustí Duran i Sanpere d'Història de Barcelona 1986

Marc Cuixart Goday. Arquitecte

Valeria Giacomoni. Ateneu Enciclopèdic Popular

Jordi Feu i Gelis. Sociòleg. Departament de Pedagogia, Universitat de Girona. Director de la Càtedra de Renovació Pedagògica de la Universitat de Girona

Pilar Benejam Arguimbau. Mestra, llicenciada en Geografia i Història i Doctora en Pedagogia. Catedràtica del Departament de Didàctica de la Llengua, de la Literatura i de les Ciències Socials de la Universitat Autònoma de Barcelona. Doctora Honoris Causa per

la Universitat Rovira i Virgili. Premi Ramon Llull 2003, Premi Jaume Vicenç Vives 2004, Creu de Sant Jordi 2004 i premi Emili Darder a una vida dedicada a la formació del professorat.

Per a més informació:

<http://ajuntament.barcelona.cat/barcelonallibres/>

Laura Santaflorentina / Tel. 699061244 / E-mail: laurasantaflorentina@gmail.com